

EUSKAL AZENTUA GAUR ETA BIHAR (1)

Doneztebe, 1998-IX-26

*Gorka Elordieta,
Euskal Herriko Unibertsitateko irakaslea, Gasteizen;
Iñaki Gaminde,
euskaltzain urgazlea eta Euskal Herriko Unibertsitateko irakaslea, Bilbon;
Jose Ignacio Hualde,
Urbana-Illinoisko Unibertsitateko irakaslea*

0. SARRERA

Gauza ezaguna da Euskal Herrian azentuera desberdin asko erabiltzen direla. Euskal azentuera desberdinen ezaugarriez eta hedadura geografikoaz gehiago jakin nahi duenak badu nora jo, eta, beraz, hemen ez gara saiatuko gai hau laburtzen. Nahikoa argi dago, bestalde, orain dela ez hain denbora luzea, Larramendiren garaian esate baterako, azentu aniztasuna askoz tipiagoa zela. Argi dago, era berean, etorkizunean ere batasun handiagoa aurkituko dugula azentu kontuetan, tokian tokiko hizkerak galtzen edo berdintzen diren neurrian.

Gaurregun nagusitzen ari den azentuera [+2] da (Txillardegik (1984) euskal azentuen ikerketan sartu zituen laburdurak erabiliz); edo, nahi bada, [+2, -1], azken silabako azentua bigarrenkaria delarik. Euskara batuaz azentuera honen aldeko joera garbia errezki baieztatu daitekeen gauza bat da, ikusiko dugunez. Azentuera honek prestigio berezia du euskara batua erabiltzen dutenen artean; behintzat, pisu demografikorik handiena duten eskualdeetan. Eta azentuera baturako egin diren proposamenek (hala nola, Txillardegik (1987) eta Hualde (1994)) funtsean errealitate hau onartu eta eredutzat hartu dute.

Hemen gure helburu nagusia gaurko, eta bereziki biharko, euskarari buruzko argibideak ematea da. Azentuaz arituko gara, beste batzuek bestela pentsatzen badute ere, gure ustez azentua eta prosodia ez baitira garrantzi guttiko alderdiak hizkuntza baten nortasuna eta bizitasuna neurtzeko, kontu hauetan neurtzerik badago.

Hortarako euskaldun gazteen azentuera aztertuko dugu, hiru hiztun mota bereiziz: (a) alde batetik, euskaldunberriak, euskara bigarren hizkuntza bezala

(1) Egileen erantzunkizuna honelaxe banatzen da: Sarrera eta hirugarren atala Hualdek idatzi ditu, lehen atala Gamindek eta bigarrena Elordietak.

ikasi dutenak, (b) bigarrenik, bakarrik batuaz edo 'etxekoa' eta batua nahasiz hitzegiten duten euskaldun zaharrak eta (c) hirugarrenik, bai 'etxeko euskara' eta bai euskara batua menperatzen dituzten euskaldun zahar kode-bi-dunak.

Jakina denez, eskualde euskaldun batzuetan (Bermeon, cf. Goikoetxea Arrieta 1996, Lekeition, Ondarroan) gazte gehienek herriko hizkera eta batua nahikoa ondo bereizten dituzten bitartean, beste leku batzuetan gazteen hizkera arrunta euskalkiaren eta batuaren arteko kode bat da (Deba Arroan, cf. Elexpuru 1996, Nafarroako zenbait lekutan, cf. Camino 1998, etab.). Elexpuruk (1996: 523) esaten digunez:

“Herri-euskara, adineko jendearen ahotan oraindik indartsu badago ere, gainbehera dator, eta ez gatz eta ez berakatz duen hizkera hibrido bat, ez batua ez euskalkia, nagusitzen ari da eskualde askotan, belaunaldi berrien artean.”

Noski, etorkizunari begira euskara hibrido hori aztertzea merezi du. Baina hirugarren talde edo multzoa interegarria da oso, gure ustez, hau da bereziki jatorriko hizkeran [+2] ez den azentuera bat erabiltzen duten hiztunen kasua. Egin dezakegun galdera da ea azentuaren eta prosodiaren arloan, zer nolako eragina duen hiztunaren ama-hizkerak erabiltzen duen euskara batuan. Ikusiko dugunez, hiztun askok ez dute, besterik gabe, beren ama-hizkeraren azentuera erabiltzen batuaz hitzegiten dutenean.

Esan dugu [+2] azentuera hedatzen ari dela euskara batuaz. Honen arrazoa erdialdeko eskualde zabal batean azentu molde nagusia dela izan daiteke. Antza denez, banaketa geografiko hau ez da hain zaharra. Azken mendeetan ere [+2] azentuera hedatuz joan da. Txostenaren gai nagusia oraingo eta gero euskal azentua bada ere, iragana aztertzea argigarria izan daiteke. Beraz, hirugarren eta azken atalean [+2] azentueraren jatorria hartuko dugu kontuan, hipotesi batzuk plazaratuz.

1. EUSKALDUNBERRIEN AZENTUAZ

Euskaldunberrien azentuerak deskribatzeko egin diren ahaleginak orain arte ez dira oso ugariak izan (Hualde 1997), beharba lehentasunak beste non-bait kokatu behar izan direlako; zelangura ere, aurrerantzean esparru honetan ikerketak egitea guztiz beharrezkoa dela uste dugu.

Euskara Batuaren sorrerak eta geroagoko garapenak, tradizioaren aldean, aldakuntza nabarmenak ekarri ditu euskal hiztunen komunitatera. Hauetan garrantzitsuen euskaldunberrien agerpena izan da; fenomeno hau artean ezaguna bazen ere, batuaren aurretik nahikoa bakana izan zen, geroztik, ostera, multzo esanguratsua osatzen dutenez gero, kuantitatiboki garrantzi handia hartu du eta pentsa daiteke etorkizunean, talde hau handituz eta sendotuz doan heinean, aldaketa kualitatiboak ere ekarriko dituela. Bestalde, ezin ahantzizkoa da berria-

goa den beste gertakari bat, hots, euskaldunberrien seme-alaba euskaldunzharrek osatzen duten geroago eta multzo handiago eta konpaktoagoa.

Euskaldunberriek ez dute hiztun talde homogenea osatzen, eman dezagun herri bateko hiztunek osatzen dutenaren antzera. Argi dago haien artean oso maila desberdinak aurki daitezkeena ezagutzaren arabera nola erabileraren arabera, ingurunearen egoera soziolinguistikoak ere mugatzen ditu, ezpairik gabe. Ezagutzari dagokionez, talde nagusi bi egin dezakegu; batetik euskara irakaskuntzaren bidez jaso dutenak txikitatik, eta bestetik, euskara nagusitan ikasi dutenak. Talde bi hauen arteko desberdintasunak, motibazioarekin hasita, oso handiak dira.

Beste aldagai garrantzitsu bat, erabilerari dagokionez, euskal hiztunen komunitatean euskaldunberriek daukaten integrazio maila ere bada.

Hemen euskaldunberriak osoro hartu ditugu eta horrenbestez joerez baino ezin mintzatuko gara, izan ere, aldagai soziolinguistikoak, datuen urritasunagatik beragatik, ezin kontutan hartu ditugu. Mugengatik ere, nahiko genuke geroko ikerketen eragingarri eta akuilagarri izan ledin.

Egileon esperientzian oinarrituta, uste dugu, bai umeen irakaskuntzan bai nagusien irakaskuntzan, azentuerari ez zaiola garrantzi handirik ematen; hau da, beren-beregi ez da irakasten eta esplizituki ez da lantzen. Egia da azken urteekin, arazo honekiko arregura sortu dela eta euskara batuaren azentua finkatzeko proposamen bi egin direla (Txillardegi 1984, Hualde 1994).

Txillardegiren proposamenak zelanbaiteko oiartzuna ere izan du helduen irakaskuntzan jarduten duten irakasleen artean, hala AEKren ELE aldizkarian Txillardegi (1987, 1992) eta HABEren ZUTABE aldizkarian Dieguez-en (1991) lanak agertu dira, besteak beste.

Hala eta guztiz ere, euskaldunberrien orain arteko azentuera ez da programazio sistematiko baten emaitza izan.

Atal hau zati bitan banatuta aurkeztuko dugu; lehen zatian, dauzkagun datuetan oinarrituta euskaldunberrien erabilera deskribatuko dugu. Bigarrenean berriaz, oharmenaren aldetik zeintzuk diren onetsi eta gaitzesten dituzten ereduak aztertuko ditugu.

1.1. Erabilera

Euskaldunberrien azentu erabileraren joerak irudikatzen egileon intuizioetan ezezik, Hualdek (1997), Urkijok (1996), Lafuentek eta Gómezek (1997) eta Martinezek eta lag. (1997) egindako lanetan ere oinarrituko gara.

Lan guztiok nahikoa desberdinak badira ere, joera bertsuak islatzen dituzte eta horretan datza euren interesgarritasuna. Hauetariko hiru argitaratu gabe daudenez gero, zilegi izan bekigu hemen euren deskripzio txiki bat egitea.

Hualderen lana Donostiako hiztun baten emaitzetan oinarritzen da (euskaldunzaharra, aita euskalduna baitu, baina batua besterik ezagutzen ez duena). Urkijoren lanaren oinarria Laudioko lau euskaldunberriren emaitzek osatzen dute. Lafuente eta Gómez-en lanaren ezaugarriak bagagozkie, esan beharra dago ezen, Gasteizen burutu zela. Informanteak zazpi izan ziren, hauekariko bost euskara irakasleak eta denek euskara nagusitan ikasi dute. Azkenik, Martinez eta lag.en lana Santurtzi eta Portugaleten burutu zen; informatzaileak hoge izan ziren.

Lan guztiok islatzen duten azentuera nahikoa sinplea dela esan dezakegu. Ez dago inolako marka lexikorik eta egitura bereko hitz edo hitz andana guztiak era berean azentuatzen dira. Laburbilduz Hualdek (1997) egindako eskema bera eman dezakegu:

Donostiako hiztun gazteen euskara batua

ó-o	<i>áte, méndi, lúrra, lúrrak</i>
o-ó	<i>gizón, atál, enbór</i>
o-ó-o	<i>mendía, basóa, gizóna, mutílla, mendíak, gizónak, lurré- ra, lurrétik</i>
ó-o-o	<i>lúrrari, árrari, béltzari, béltzena, béltzago</i>
o-ó-o-ò	<i>autóbusà, alárgunà, gizónenà, amárentzàt</i>
o-ó-o-o-ò	<i>txistúlerià, alárgunenà, gizónarenà, lagúnarentzàt, lu- rrárentzakò</i>
o-ó-o-o-o-ò	<i>txistúleriarenà, alárgunarenari, basérritarrarentzàt</i>

Azentu patroiak:

- [+1] a) bokalez bukatzen diren hitz bisilabadunetan: *méndi*
 b) kontsonantez bukatzen diren hitz bisilabadunetan, kontsonantea atzizkia bada (eta ez oinarriaren partea): *lúrrak, ázak*
 c) bi silaba baino gehiagoko hitzetan erroa silababakarra bada (aukerakoa): *béltzago ~ beltzágo*

[+2] beste kasu guztietan

1.2. Oharmena

Oharmenaren aldetik euskaldunberriek onetsi eta gaitzetsi egiten dituzten ereduak aztertu ahal izateko Martín de Vidales eta lag.en (1998) lanean oinarrituko gara.

Lan horren helburua bete ahal izateko oharmen-test bat prestatu zen 72 itemek osatua. Itemok ondoko erara sailkatuta agertzen ziren:

- a) Izen sintagmaren azentuera:
 - sustantiboa + artikulua
 - sustantiboa + deklinabidea
 - sustantiboa + beste zenbait klitiko
 - sustantiboa + adjektiboa
- b) Izen ordainen azentuera
- c) Aditzaren azentuera:
 - partizipioa
 - aditz jokatua
- d) Aditzondoak
- e) Klitikoak

Atal bakoitzeko zenbait adibide erabili ziren euskara baturako dauden azentuari buruzko proposamenak kontuan harturik. Entzule guztiak (14) Bilboko AEKren irakasleak izan ziren. Inkestatuek itemak entzun ahala, hitzak eta esaldiak oharmenaren arabera puntuatu behar zituzten.

Puntuatzeko orduan hiru maila egin ziren, alde batetik euren ustez erabat txarto zeuden azentuerei 0 puntu eman behar zieten; bestetik, nolana hiko onarpena zutenei 1etik 3rako puntuaketa; eta azkenik azentuera perfektua eta haien ustez erabat ona zuten esaldiei 4 puntu.

Goiko atalkaketaren arabera emaitzei dagokionez, sustantiboetan gehien onartzen den moldea [+2, -1] da. Hala ere, silaba biko sustantiboetan **ó-o** aukera gaitzesteko joera nabarmentzen da, honetan kontraesana susmatzen da erabilera eta oharmenaren artean; gaitzespen honen zioa teoria eta usteetan aurki daiteke, izan ere, erdararen antza daukan gutzia baztertzeko joera dago. Hor-taz, azentu paroxitonoa erdarazkotzat jota hiper-zuzenketa egiten da eta erre- fuxatzen da, nahiz eta euren erabilerarekin kontraesana egon.

Izena + enklitikoa aukerari dagokionez, izena silaba bikoa denean, aukera bi proposatu zitzaizkien; bata [+2,-1] eta bestea [+1,-1]. Desberdintasun han- dirik egon ez bada ere, [+2, -1] joeraren aldekoak gehiago izan ziren.

Izenordainen azentueran nahikoak adierazgarriak dira galdetegien emai- tzak, inkestatuek **o-ó** azentu-moldea hobesten dute **ó-o** azentuera gaitzetsiz. Sustantiboetarako buruz esan dugun zio berberetatik izan daiteke.

Aditz partizipioetan azentueran, alderik nabarmenena, berriz ere, silaba biko partizipioetan gertatzen da, izan ere, **o-ó** aukeraren aldekoak gehiago dira.

Aditz jokatueta, aditzondo eta talde klitikoetako emaitzak aztertuta, [+2,-1] aukera ere bada aldeko gehien izan duena.

Ondoriotzat erabilera eta oharmenaren artean kontraesan handirik ez dagoela esan dezakegu, gehien onartzen den azentuera [+2] erakoa da. Arazoa silaba bikoetan gertatzen da, kasu honetan azentu paroxitonoa gaitzesteko joera guztiz nabarmena da, euren erabileretan berau arruntena izan arren.

2. EUSKALDUNZAHARREN AZENTUERA BATUERAZ

Euskal Herrian hainbat azentu eredu ezberdin izanda, interesgarria da jakitea euskaldunzaharrek zein eredu erabiltzen duten euskara batuaz hitz egiten dutenean. Orain arte euskara batuaren azentuerazko araurik ez dago proposatuta, erakunde ofizialetatik behintzat. Izan dira proposamen batzuk, Txillardegirenak (1984, 1992) eta Hualderenak (1994) hain zuzen ere, baina modu ofizialean zabaldutakoak ez. Gai honek euskararen normalizapenerako garrantzi handia daukalakoan gaude; batuaren normalizapena aspaldian lortuta hiztegi, morfologia eta joskera mailan, gutxienez jakin eta ezagutu erazi egin behar da zein den gaur egun batuaren azentuera euskaldun berri eta zaharren artean.

Printzipioz behintzat pentsatu daitekeena da euskaldunzaharrek euskara batuaz ari direnean euren jatorrizko euskalkietako azentu ereduak erabiltzen dituztela, batuerazko azentuera eredu baten faltan. Baina beste alde batera, kontutan hartu behar da euskaldunzahar batek euskara batua erabiltzen badu entzulea bere euskalkiko hiztuna ez delako edo inguru ofizial batetan dagoelako dela. Normalean, euskaldunzaharrek ondo dakite beste euskalki askok beste "doinu" bat daukatela, bere euskalkiarena ez bezalakoa. Elkar ulertzeko asmoak hiztunak bere jatorrizko euskalkiaren azentuera erabiltzea murriztu dezake euskara batuaz ari denean. Are gehiago, euskaldunzahar askorentzat (bizkaitarrentzat, hain zuzen ere) euskara batuaren ezaugarri batzuk euren jatorrizko euskalkien ezaugarriengandik urrun daude, aditz morfologia eta izen sintagmaren atzizki batzuen formak, esate baterako. Lexikoki ere euskara batuan erabiltzen diren hitz asko euskalki askotan ez dira erabiltzen. Beraz, hiztun askori euskara batua ez zaie euren euskalkiak bezain naturala egiten. Eta hau horrela izanik, gerta daiteke euskara batuaren ezaugarri askorengandik urrunen dauden euskalkietako hiztunei hain erraz ez egitea euren bizi-guztikoa ez den euskara batuari euren bizi-guztiko azentuera pasatzea.

Gu aspaldi ohartu ginen Bizkaiko iparraldeko euskaldunzaharrek behintzat ez zutela euren jatorrizko azentuera erabiltzen batueraz ari zirenean. Euskalki hauek doinu-azentu sistemakoak dira, eta azentuak normalean bereizkuntza lexikoa dauka: erro eta atzizki batzuk azentudunak dira eta beste batzuk ez. Lekeitioko euskalkian, adibidez, erro edo atzizki azentudun bat daukaten hitzek azkenurreko silaban daramate azentua. Beste hitz guztiak (hau da, hitz azentugabeak) azkenengoko silaban daramate azentua, aditzaren aurrean baldin badaoz edo soilean ahoskatzen badira; bestela, azentu gabe agertzen dira. Hitz

azentudun baten adibidea *lagunágas* da, *-gas* atzikia azentuduna delarik. *Liburuetátik* hitza azentuduna da erroa azentuduna delako eta atzizki biak ere azentudunak direlako. *Mutillentzakó*, *semiená*, *mendirá* hitz azentugabeak dira, erroak eta atzizkiak azentugabeak direlako. Soilik esanda, guk esan ditugun bezala oraintxe, azentua azken silaban daramate. Gernikaldean eta Getxo inguruko euskalkietan antzeko sistema daukagu, baina hemen atzizki azentudunaren aurreko silaban jartzen da azentua: *lagunágas*, *liburúetatik*. Hualde (1998)-k erakusten duenez, Markinan hitz azentudunak bukaeratik hirugarren silaban jasotzen dute azentua (*gíxonak* pl, *ménditxik*), eta hitz azentugabeak azkenaurreko silaban hartzen dute azentua aditzaren aurrean badoaz edo soilik esaten badira. Bestela, Lekeitio eta Gernikaldean bezala, ez dute azenturik hartzen. Euskalki hauetan, beraz, hitz bukaeratik hasita kalkulitzen da azentuaren kokagunea. Zeberio ta Arratian ere antzeko sistema erabiltzen da, diferentzia batzuekin. Bizkaiko euskalki hauetako hiztunek euren azentu eredia jarraituko balute batueraz, *lagunarékin*, *liburuetátik* edo *liburuétatik* (*liburuetatik*, Gernikakoek) *mutilarentzakó* edo *mutilarentzáko*, *semearená* edo *semearéna*, eta *mendirá* edo *mendíra* esango lukete.

Esan bezala, gure belarrietara behintzat eskualde hauetako hiztunek ez zuten euren azentuera erabiltzen batuaz. Ohartu ginen batzuk hitz hasierako bigarren silaban jartzen zutela azentua, eta beste batzuen portaera ez zein hain erraza asmatzen. Gure susmoa baieztatzeko, sei hiztun euskaldunzaharren batuerazko azentu eredia aztertu dugu. Sei bizkaitar dira, lau gizonetzkoak (12, 17, 33, eta 36 urtekoak) eta bi emakumeak (17 eta 30 urtekoak), euren jatorriko hizkerak Lekeitio, Markina, Gatika eta Arratzukoak izanik.

Lau hiztunen hizkera grabazioen bidez aztertu dira (gure eskerrik beroenak Esti Amorrorturi bere grabaketa bi eskaintzeagatik). Beste bi hiztunen joera ez genuen izan aukerarik grabatzeko baina gure belarrietara guztiz argi zegoen azentuaren kokagunea zein zen eta gure artean adostasun osoa geneukan. Grabatutako hizkera batzuetan hiztunek elkarrizketa batetan edo istorio kontaketa batean ari ziren, eta beste batzuetan hiztunei batuerazko hitz zerrenda bat eman genien irakurtzeko.

Gure hipotesiak eta susmoak baieztatu egin dira hiztunen jarrera aztertuz: sei hiztunetatik lauk ia sistematikoki bigarren silaban jartzen dute azentu nagusia, edo lehengo silaban hitza bisilabaduna bada eta bokalez bukatzen bada. Batzuk hitzaren azken silaban ere azentu bigarrenkaria jartzen dute. Jarraian lau hiztun hauek jatorrizko euskalkian eta batueraz erakusten dituen azentuera bien adibide batzuk erakutsiko ditugu:

1. LEKEITIO

Batuaz	Jatorrizkoan
ja.ná.ri.a dé.na el.ká.ri gé.ro gu.txí.ra á.ma ái.ta e.txé.ra na.gó.si.ei ko.mén.ta.tzen a.txú.rra.re.kin bi.tár.te.an mu.tí.la ai.tá.ga.na	ja.na.rí.a da.ná al.ka.rre.rí ge.ró gi.txi.rá a.má ai.txá e.txe.ra na.gu.si.á.ri ko.men.tá.ten a.txu.rrá.gas bi.txar.tí.an mu.ti.llá ai.txa.ga.ná

2. MARKINA

Batuaz	Jatorrizkoan
se.mé.a.re.kin e.rá.ku.tsi i.tú.ri.a pa.lán.ka.ren e.tór.ki.zu.na di.ré.ne.an i.má.ji.na.tzen a.bé.ra.tza	se.mí.as e.ra.ku.tzí itxurrixé / i.txu.rrí.xe pa.lan.kin etor kixune / e.tor.ki.xú.ne disenin i.ma.ji.ná.ten aberratza / a.be.rá.tza

3. GATIKA

Batuaz	Jatorrizkoan
bél.tza gíl.tza a.lá.ba e.lú.rra e.gús.ki.a e.rré.ka a.bé.ra.tza a.tzá.ma.rra a.tzá.sa.la ai.tó.na a.mó.na in.txáu.rra	bal.tzá gil.tzé a.la.bé e.du.rré e.gús.ki e.rré.ke a.be.ra.tzá a.tza.ma.rrá a.tza.sa.lá ái.tti.tte á.mo.ma ín.txu.rre

Gatikako hiztunaren adibideak erakusten dutenez, batuerazko azentuera sistematikoki jartzen da bigarren silaban, etxeko hizkeran azentua hitz bukaeran nahiz hasieran jarri.

Sei hiztunetatik laurek bigarren silaban jartzen badute azentua batueraz gehienetan ere, hiztun bik ez dute portaera hau erakusten eta ez daukate patroir argirik. Lekeitieraz azentugabekoak diren hitzei batueraz azentua batzutan azken silaban jartzen die baina beste batzutan azkenaurreko silaban, edo askotan era biak ematen ditu aukerazkoak bezala:

Batuaz	Jatorrizkoan
a.má or.dú la.gu.ná i.lu.ná i.txa.so.á ra.dia.do.ré a.tza.ma.rre.án o.gi.á/o.gí.a ar.gi.á/ar.gí.a mu.ti.la.re.ná/mu.ti.la.ré.na	a.má or.dú la.gu.ná i.lu.ná i.txa.so.á ra.dia.do.ré a.tza.ma.rre.án o.gi.á ar.gi.á mu.ti.le.ná

Lekeitieraz markatuak direnak, hau da, azentua azkenaurreko silaban izan-go lukenak batueraz ere azkenaurreko silaban azentuatzen ditu:

Batuaz	Jatorrizkoan
bi.si.klé.ta ba.se.rrí.tá.rrak li.bu.rú.ak i.kas.tó.la kan.po.tá.rra	bi.xi.klé.ta ba.se.rrí.tá.rrak li.bu.rú.ak i.kas.tó.la kan.po.tá.rra

Baina aipagarriena da hiztun honek gutxitan jartzen duela azentua bigarren silaban, bizpahiru hitz luze izan ezik, eta beti aukerazko bezala, azkenaurreko silaban azentuatzeko aukerarekin batera (*lagúnarekin, aipágarria, tintarekin, beséaroengandik*). Hitz bitan hirugarren silaban jartzen du azentua (*e.gu.rál.di.a, i.ra.kás.le.a.ri*). Beraz, hiztun honek ia ia lekeitierazko eredia erabiltzen du batueraz, zehazki ez bada ere. Ematen du euskalki ezberdin batean dagoelako antza emateko edo markatu egiten dituela lekeitieraz markatugabeak diren hitz batzuk. Baliteke arrazoia jarrera pertsonala izatea: behin baino gehiagotan hiztun honek esan du euskaldunberriek erabiltzen duten azentuera (hots, bigarren silabakoa) ez zaiola batera gustatzen. Nolanahi ere, argi dago ezin dezakegula esan Bizkaiko doinu-azentuko euskalkiko euskaldunzahar guztiek jartzen dutela azentua bigarren silaban euskera batuaz. Hiztun gehiago behar dira generalizazio bat eman orduko, eta hau hurrengo egin behar den lana da.

Aurreko atalean ikusi dugu euskaldunberriek gehien bat bigarren silaban jartzen dutela azentu nagusia (hau da, [+2] eredia), eta atal honetan erakutsi dugu Bizkaiko doinu-azentuko euskaldunzahar askok ere [+2] eredia erabiltzen dutela batipat, nahiz eta euren jatorriko azentuera nabarmenki ezberdina izan. Jarrera hauek bat datoz Txillardegik (1987, 1992) eta Hualdek (1994) eginiko proposamenekin euskara batuaren azentuerarako. Hau horrela izanik, orain sortzen den galdera da nola heldu garen egoera honetara, euskara batuaren azentuerarako gomendio edo arau ofizialik gabe, aipatutako salbuespenekin. Posibilitate bat irrati-telebistaren eragina da. Datu zehatzik eskuartearen izan gabe ere, jakin badakigu Euskal Telebistako esatari gehienak giputzak direla. Eta Gipuzkoako alderdirik haundienean (erdialdean hain zuzen ere) eta Nafarroako mendebaldean (Bidasoa haranean) [+2] eredia daukagu. Beraz, agian gertatu zena orain dela urte batzuk da euskal irrati-telebistako esatari gehienak euskalki hauetako hiztunak direla, eta euren azentuera erabiltzea erabaki dutela, beharbada batuaren ezaugarri gehienetatik gertu dauden euskalkietako hiztunak direlako, hau da, euren jatorriko euskalkiaren antzeko euskalki batetan ari direlako eta "eurenagoa" sentitzen dutelako. Ikusentzuleak prestigiotsu edo eredu bezala ikusten badu irrati-telebistan erabiltzen den euskara batua, normaltzat hartu dezakegu ikusentzuleak eredu hori imitatu nahi izatea. Gipuzkeraren ohiko prestigioaren eragina ere izan daiteke [+2] azentuera hobesteko arrazoi bat.

3. NONDIK [+2]?

Ikuspegi diakronikotik, Euskal Herria bi zatitan erdibi dezakegu azentua-ren aldetik, agian, isoglosa Bortziriak eta Baztanen artetik iragaten delarik (iparraldean isoglosa historikoa ez dago hain garbi). Isoglosaz mendebaldera, agian sistemarik zaharrena gaurregun Bizkaiko kostaldean aurkitzen duguna da, eta, bereziki, Gernika-Getxoko edo Gernikaldeko azentu-eredua deitua izan dena. Azentu-eredu honetan, hitz gehienek ez dute berez hitz-mailako azenturik. Kasu orokorrean azentua talde prosodikoaren azken silaban kokatzen da. Hau da, arau orokorra [-1] da. Badaude, dena den, azentuera berezia erakusten duten hitzak; hitz markatuak bezala ezagutzen ditugunak. Hitz hauek silaba azentu-dun bat daukate eta azentuera berberarekin agertzen dira ingurune guztietan. Esan bezala, badira arrazoi onak pentsatzeko azentu-sistema hau kontserbakorrena dela mendebaldeko eta erdialdeko azentueretan. Alde batetik, sistema honetatik hasiz besteak nola sortu ziren azaltzea errezagoa da, beste edozein sistematik hasita baino (ikus Hualde 1993, 1997, 8. kap.). Gainera, Larramendiren testigantza dugu. (Dena den, [+2] azentuera oso zaharra izan daiteke leku batzuetan, Bortzierietan, esate baterako).

Baina [-1] azentuera zaharrena bada ere, ez da gaurregun erabiliena, goian mugatu dugun eskualde zabalean. Erabiliena [+2] da. Gaurregun [+2] azentuera, arau orokor bezala, leku askotan aurkitzen dugu: Bortzirietan, Gipuzkoako leku gehienetan, Durangaldean, Araban, etab. (ikus Gaminde & Hualde 1995). Alderdi soziolinguistikotik ikusita ere, azentuera hau bereziki garrantzitsua da, esan dugunez.

[+2] azentuera ez da ezaguna ekialdeko euskalkietan. Aldiz, eskualde honetan azentuera erabiliena [-2] da. Hala ere, faktore demografiko eta soziolinguistikoak kontuan hartuz, ez litzateke harrigarria izango [+2] azentuera ekialdera ere zabaltzen bada belaunaldirik gasteenetan.

Hurrengoan [+2] azentueraren bilakaera diakronikoa aztertuko dugu, garai batean azentuera nagusia [-1] zela onartzen badugu. Bi bide ditugu [-1] > [+2] aldaketa azaltzeko, bata luzea eta bestea laburra. Antza denez biak erabili dira, leku desberdinetan, azentuera batetik bestera iragateko.

3.1. [-1] > [+2] aldaketa: Bide luzea

Gernikaldean, edo Gernika-Getxoko azentueran, esan dugunez, hitz markagabeekin osatutako taldeetan azentua azken silaban doa (zehazkiago, azentu hau galdegaiarena da). Tonua bigarren silaban gora doa eta goiko mailan mantentzen da bukaeraraino. Azken silaban beheko kontornua dugu eta azken silaba hau azentuduntzat har daiteke:

- (1) Gernikaldeko azentuera: hitz markagabeak [-1]

la | guné \
la | gune dá \
la | gune datór \
gu | re laguné \
gu | re lagune datór \
gu | re lagun aundidxé \
gu | re lagun aundidxe dá \
gu | re txistulari oná \
gu | re txistulari ona dá \

Hitz markatuak, aldiz, silaba jakin batean dute azentua eta azentu-osteko silaban tonu beherakada argia dugu:

- (2) Gernikaldeko azentuera: hitz markatuak (
- lagúnek, líbru, gerníkar*
-)

gu | re lagú | nek
gu | re lagú | nek direz
gu | re lí | bru aun | didxe dá \
gu | re gerní | kar o | ná \

1-8 irudietan esaldi batzuen Fø-zko kurbak ematen dira hitz markatuen eta markagabeako azentuera erakusteko (hiztuna Bermeokoa da). Ikus daitekenez, azentu baten ondoren beherakada garbia dugu beti:

- (3) Gernikaldeko azentuera (Bermeo): hitz markagabe eta markatuak, ikus irudiak.

1. nire lagun^{en} ama da (sg)
2. nire lagúnen ama da (pl)
3. nire lagun^{en} amúma da (sg)
4. nire lagúnen amúma da (pl)
5. súen lagun^{en} ama da (sg)
6. súen lagúnen ama da (pl)
7. súen lagun^{en} amúma da (sg)
8. súen lagúnen amúma da (pl)

Markinaldean hitz eta talde markagabeen azentua azken silabatik, azke-nurreko silabara mugitu da:

(4) Markina: talde markagabeak [-2]

la | gú | ne
la | guné | da
gu | re laguné | da
gu | re lagune dá | tor
gu | re lagun aundí | xe
gu | re lagun aundixé | da
gu | re txistulai ó | na
gu | re txistulai oná | da

Aldaketa honek motibazio akustiko/artikulatorio garbia du eta antzeko azentu aldaketak (azken silabatik azkenurrekora) beste hizkuntza askotan ere aurkitzen dira.

Hitz markatueta ere azentu lerraketak egon dira (adib. *lagúnek* > *lágune*) baina orain ez gara gai horretan sartuko, interesatzen zaiguna azentu arau nagusia baita (ikus Hualde 1998).

Antzuolan eta Bergaran esaldi mailako azentu hau hitz mailako azentu bihurtu da, prosodia erabat aldatuz. Eskualde honetan kasu orokorrean [-2] azentuera aurkitzen dugu:

(5) Antzuola: azentuera orokorra [-2]

ésku	mútil
eskúa	mutílla
eskuandáko	mutillandáko
eskuandakúa	mutillákiñ

Pluralean, aldiz, azentua atzizkia baino bi silaba lehenago ezartzen da: *mú-tillak*, *mútilendako*, eta, goiko azentu-sistemetan bezala, badira oinarri markatuak ere: *léngusua*, etab.

Azkoitian eta Urola ibarreko beste herri batzuetan, azentua hitzaren hirugarren silaban ezartzen da kasu orokorrean, [+3], hirugarrena ez bada azkena. [-2] > [+3] aldaketa nola gertatu zen asmatzea ez da zaila, kasu gehienetan bi arauk emaitzak berberak ematen baituzte. Desberdintasunak bakarrik hitz luze xamarretan agertzen zaizkigu (xehetasunetarako, ikus Hualde 1997):

(6) Antzuola [-2]	Azkoitia [+3], ez-oxitona
burúa =	burúe
gizóna =	gizóna
gizonái =	gizonái
alkatía =	alkatíe
alkatiái #	alkatíei

Azken pausua [+3] > [+2] da. Hau oso urrats txikia da. Gamindek aurkitu du Getarian zaharrek [+3] azentuera erabiltzen dutela, Azkoitian bezala, baina gazteen artean, aldiz, [+2] azentumoldea nagusitu dela.

Hipotesi honek hizkeren arteko lotura diakronikoa azaltzen du. Bitarteko etapa guztiak gaurko hizkeretan aurkitzen dugunez gero, [-1] > [+2] aldaketa bilakaera luze baten ondorio bezala ikus daiteke: [-1] > [-2] > [+3] > [+2].

1.2. Bide laburra

Badago, hala ere, bide laburrago bat [-1] > [+2] aldaketa azaltzeko. Bide labur hau da, antza denez, zenbait eskualdetan erabili dena.

Esan dugu Bizkaiko kostaldeko azentueran azentua tonu beherakadarekin lotuta dagoela. Hau da, hiztunek azentua sentitzen dute silaba batean hurrengo silaban tonu beherakada handia baldin badago.

Gaztelania bezalako hizkuntza batean gauzak nahikoa bestelakoak dira. Hizkuntza honetan ere tonua azentuaren ezaugarri nagusia da (ez, ordea, bakarra). Baina bi hizkuntzetan tonuaren eta azentuaren arteko lotura oso desberdina da. Hemen desberdintasun bakar bat hartuko dugu kontuan: tonu mugimenduak silaba azentudunen inguruan.

Gaztelaniaz, ingurune deklaratiboan, hitza esaldiaren bukaeran badago, silaba azentudunetan tonu gorakada izango dugu eta beherakada hurrengo silaban (hurrengorik badago):

(7) el | nú | mero la cala | bá | za

Esaldiaren erdian (edo zehazkiago, nukleoaurreko gunean), aldiz, azentudunetan gorakada izango dugu, baina tonu maila hitz bukaeraraino mantentzen da intonazio etenik ez badago. Ikus 9. irudia, intonazio kontornua honelaxe irudika dezakegu:

(8) le | dié ron | el | número | del | vué | lo

Fø-ko kurban ikusten denez, *dieron* eta *número* hitzetan, silaba azentuduna ez da altuena (lehen hitzean, adibidez, *-ron* silabak *die-* silabak baino tonu gairagoa erakusten du), baina, hori bai, tonu gorakadarik handiena silaba azentudunen gertatzen da.

Gaztelaniari buruz egindako ikerketa fonetikoak erakutsi du hitz paroxitonoetan tonuzko gailurra ez dagoela silaba azentudunetan, hurrengoan baizik, hitza nukleoaurreko gunean badago (Prieto, van Santen & Hirschberg 1995). Gaztelaniadunentzat psikologikoki azentuarekin lotzen dena tonu gorakada da (ez, nahitaciz gailurra).

Hau ikusi eta ikasita, itzul gaitezen Gernikaldeko azentuerara. Har ditza-gun hurrengo adibideak:

- (9) \underline{ar} | $\overline{gittasune}$ \ \underline{zaz} | \overline{pi} | $\underline{garrena}$
 \underline{la} | \overline{gunena} \ (sg) \underline{la} | \overline{gu} | \underline{nena} (pl)

Azentuera mota hau erabiltzen duen euskal hiztunak azentua silaba desberdinetan sentitzen du ezkerraldeko eta eskuinaldeko zutabeetako hitzetan. Eskuinaldeko hitzak, *zazpigarrena* eta *lagúnena* (pl), hitz markatuak dira eta azentua bigarren silaban dute (2). Ezkerraldeko zutabeko hitzak, aldiz, azentugabeak dira, eta esaldi bukaeran egonik, azentua azken silaban dute. Kasu guztietan tonu beherakadak esaten digu azentua non dagoen. Gaztelaniadun batek, aldiz, azentua bigarren silaban entzungo luke lau hitzotan, silaba honetan gertatzen baita tonu gorakada.

Ikusten badugu, Getxoko, Gatikako edo Urdulizko baserritar zaharrek [-1] azentuera erabiltzen dutela eta erakutsitako kontrasteak egiten dituztela (singularra eta plurala, hitz markatu eta markagabeak) eta, aldiz, Bilboko bertoko euskaldunek [+2] azentuera erabiltzen dutela (Gaminde 1998), honetan gaztelaniaren prosodiak eragin zuzena izan duela pentsatzea ez dirudi hain hipotesi zentzugabea. Bilboko euskararen [+2] azentuera nagusia [-1] azentueraren berreinterpretapenez sortu da, ziur asko, eta berreinterpretapenaren arrazoia gaztelaniaren fonetika izan bide da. Gauza bera esan daiteke (hipotesi bezala) beste leku batzuetako [+2] azentueren jatorriaz, Bizkaian, Araban edo Gipuzkoan.

AIPAMENAK

CAMINO, I., arg. 1998: *Nafarroako hizkerak. Nafarroako Euskal Dialektologiako Jardunaldietako Agiriak*. Bilbo: Udako Euskal Unibertsitatea.

DIEGUEZ BARAHONA, Kepa (1991): "Euskara Batua eta Ortoepia". *Zutabe* 26: 43-60. HABE.

ELEXPURU J.M. (1996): "Herri-euskararen eremua". *Euskera* 41: 511-529.

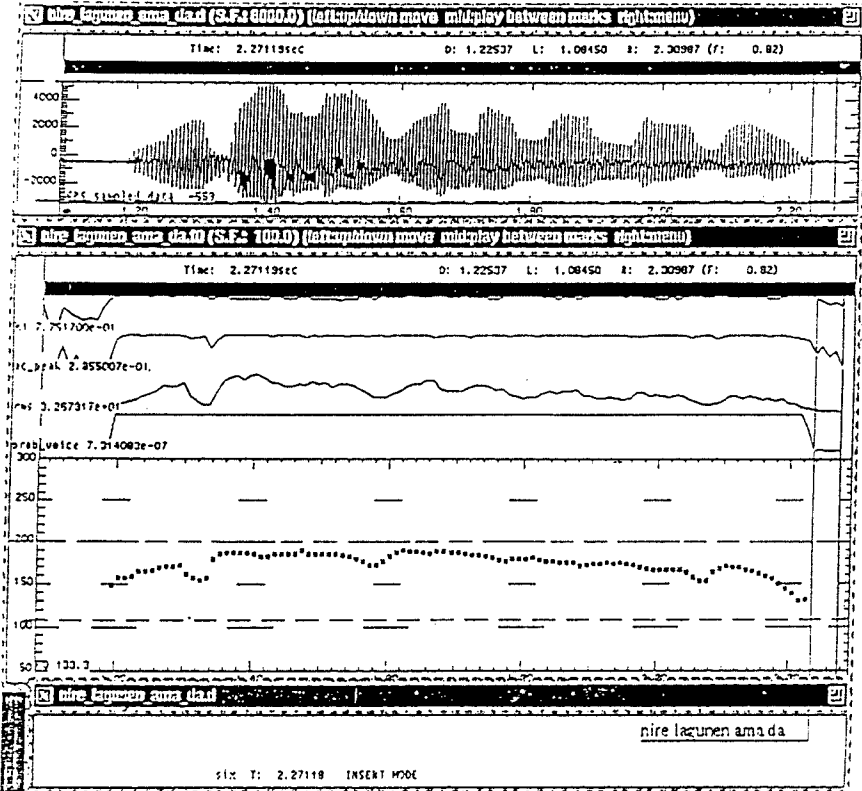
GAMINDE, I. (1998): "Bilbo eta euskara 700 urte geroago". In Rodríguez Bornaetxea, Fito & Imanol Esnaola Arbiza (arg.): *Euskara mintzatuaeren errorrak*, 103-115. Bilbo: EHU.

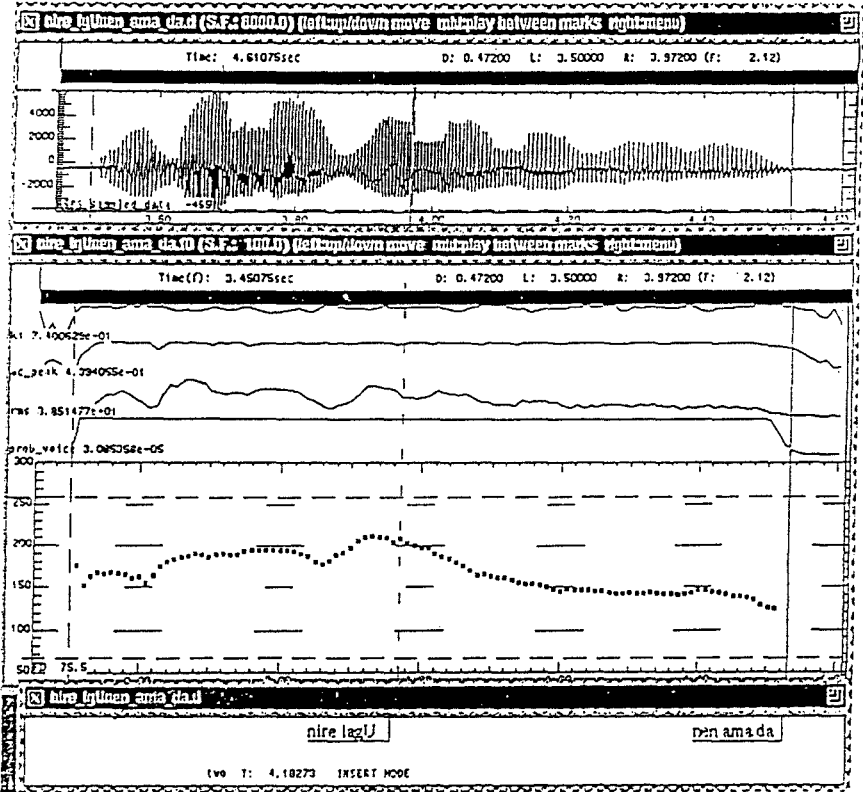
GAMINDE, I. & J.I. HUALDE (1995): "Euskal azentu-ereduen atlaserako: zenbait isoglosa". *ASJU* 29: 175-197.

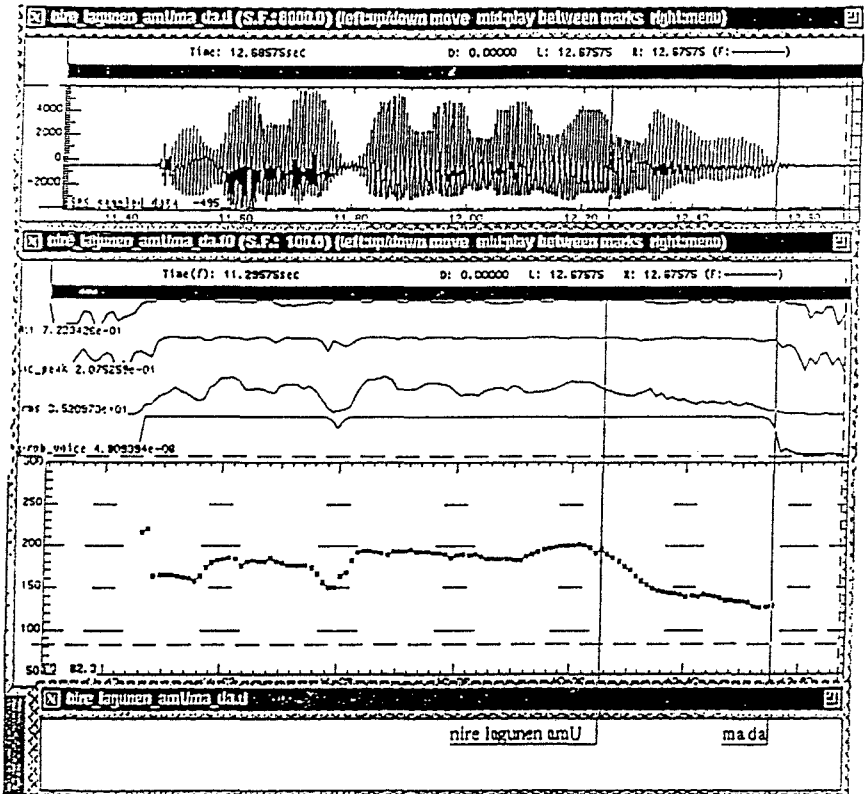
GOIKOETXEA ARRIETA, J.L. (1996): "Euskara batua eta bizkaiera ikasgelan". *Euskera* 41: 517-521.

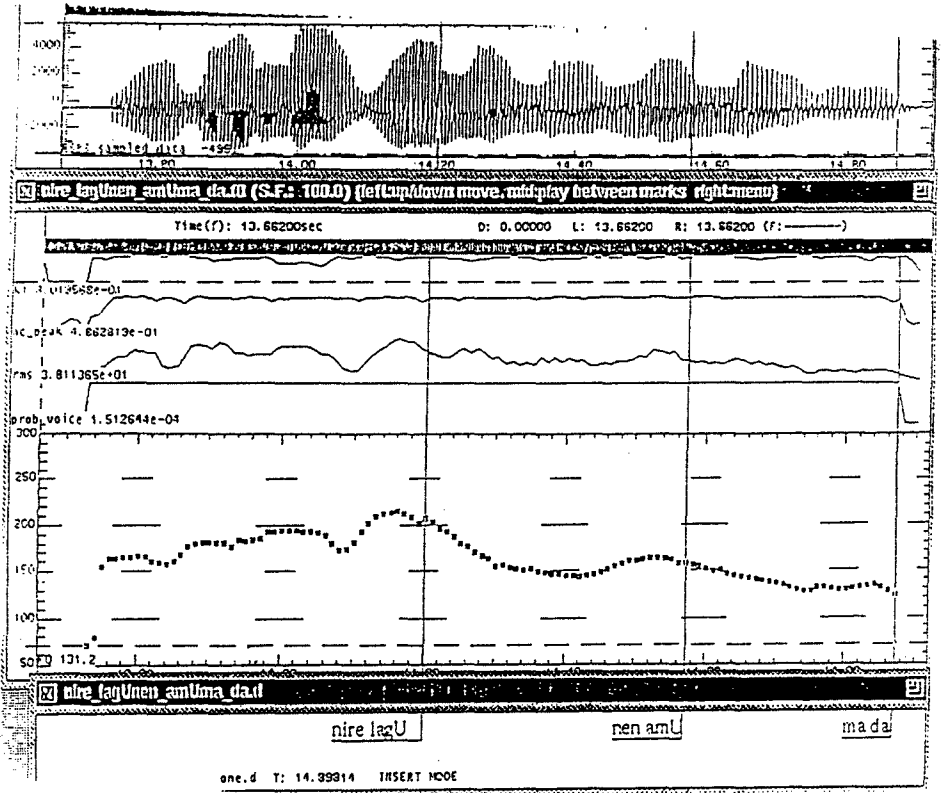
(2) Eskualde honetako hizkera batzuetan, Arratzun adibidez, *zazpigarrena* esaten da, hau da, azentua hirugarren silaban dago hitz honetan.

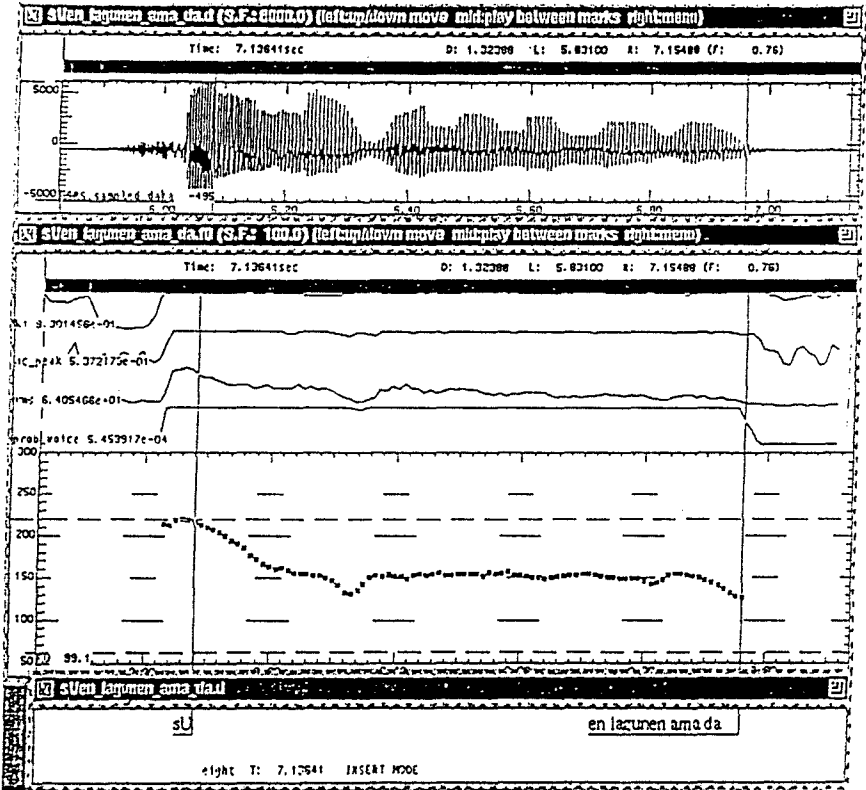
- HUALDE, J.I. (1993): "On the historical origin of Basque accentuation". *Diachronica* 10: 13-50.
- HUALDE, J.I. (1994): "Euskal Azentuak eta Euskara Batua". *Euskera* 39: 1549-1568.
- HUALDE, J.I. (1997): *Euskararen Azentuerak*. Bilbo & Donostia: EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia (ASJU-ren Gehiagarriak, 42).
- HUALDE, J.I. (1998): "On system-driven sound change: accent shift in Markina Basque". Ezkuizkribu argitaragabea, Univ. of Illinois.
- LAFUENTE, E. & GOMEZ, S.: "Euskaldunberrion azentuazioa". Eskuizkribua, EHU.
- MARTIN de VIDALES, I.; GAMINDE, I. ARENAZA, L. & LOPEZ, G. (1998): "Euskal Azentuaren Pertzepzioa Irakasleen Artean". Eskuizkribua.
- MARTINEZ, R.; MATEO, I.; BARRUTIA, Z. & EGUSKIZA, A. (1997): "Ezkerraldeko euskaldunberrien Azentu-moldeak". Eskuizkribua, IV ikerketa jardunaldietan Psikodidaktikan aurkeztutako txostena.
- PRIETO, P., J. VAN SANTEN & J. HIRSCHBERG (1995): "Tonal alignment patterns in Spanish". *Journal of Phonetics* 23: 429-451.
- TXILLARDEGI (1984): *Euskal Azentuaz*. Elkar, Donostia.
- TXILLARDEGI. (1987): "Azentuari buruzko proposamen bat". *Ele* II: 5-21, AEK.
- TXILLARDEGI (1992): "Ahozkeren baturantz". *Ele* X, 47-73. AEK.
- URKIJU ORUETA, J.I. (1996): "Laudioko euskaldunberrien azentuaz (hurbilpen modukoa)". Eskuizkribua EHU.

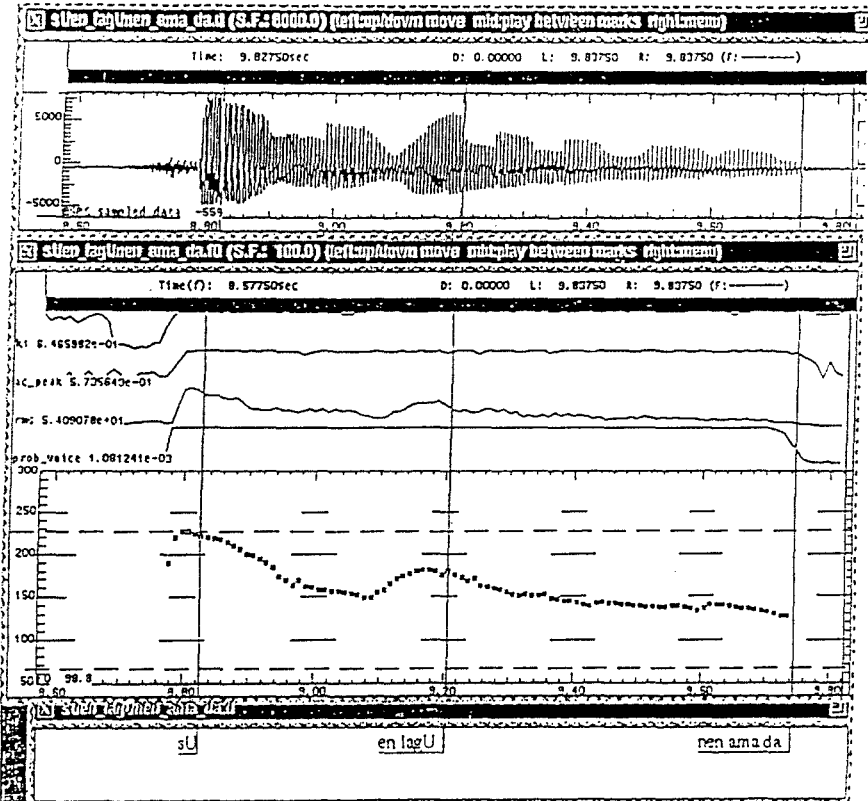

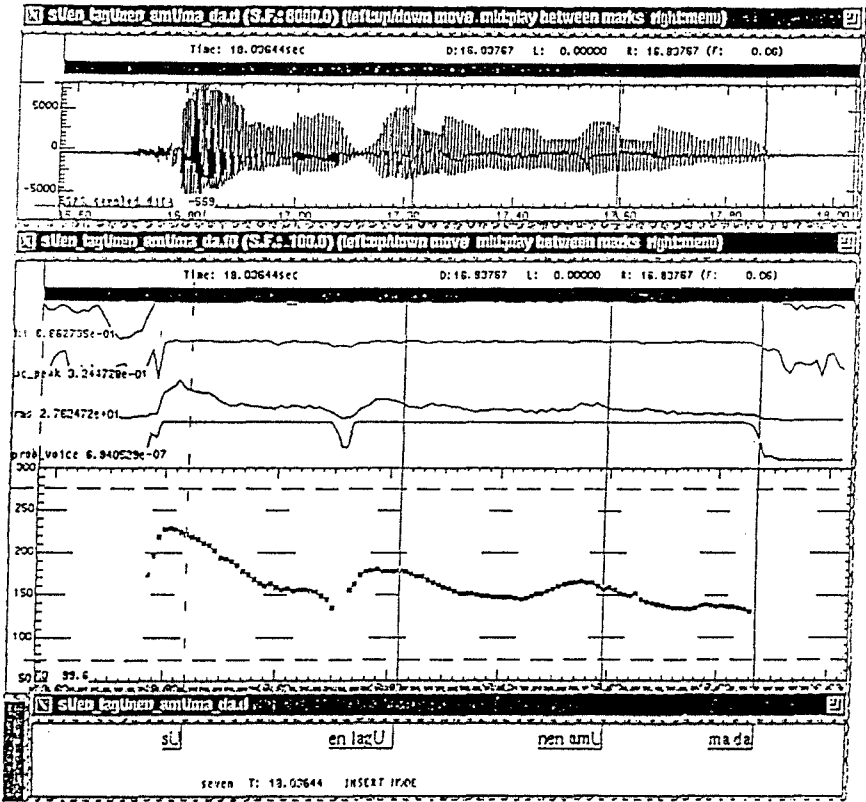

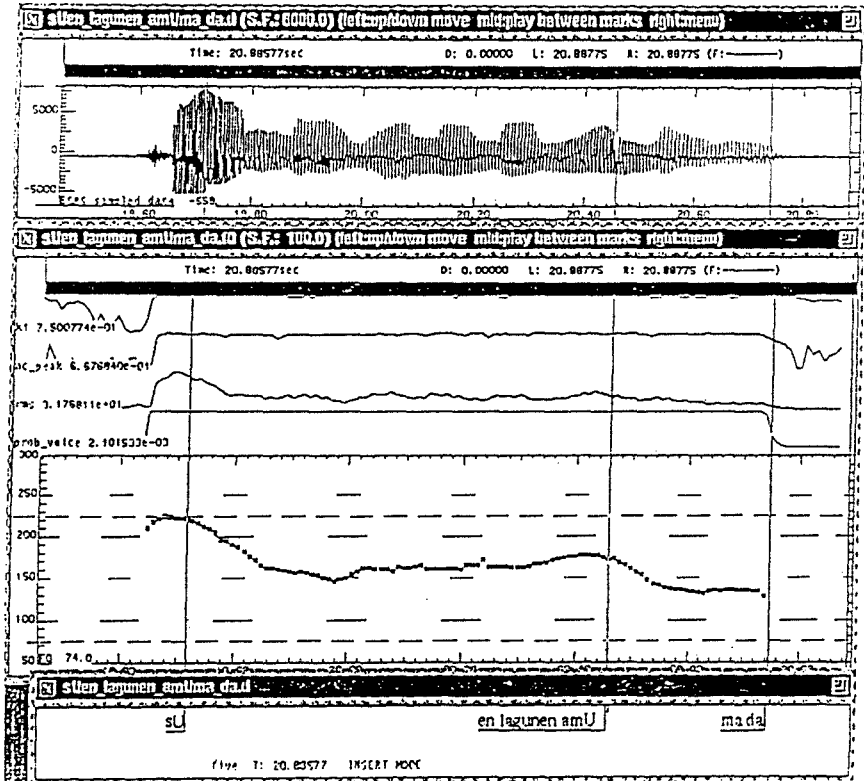

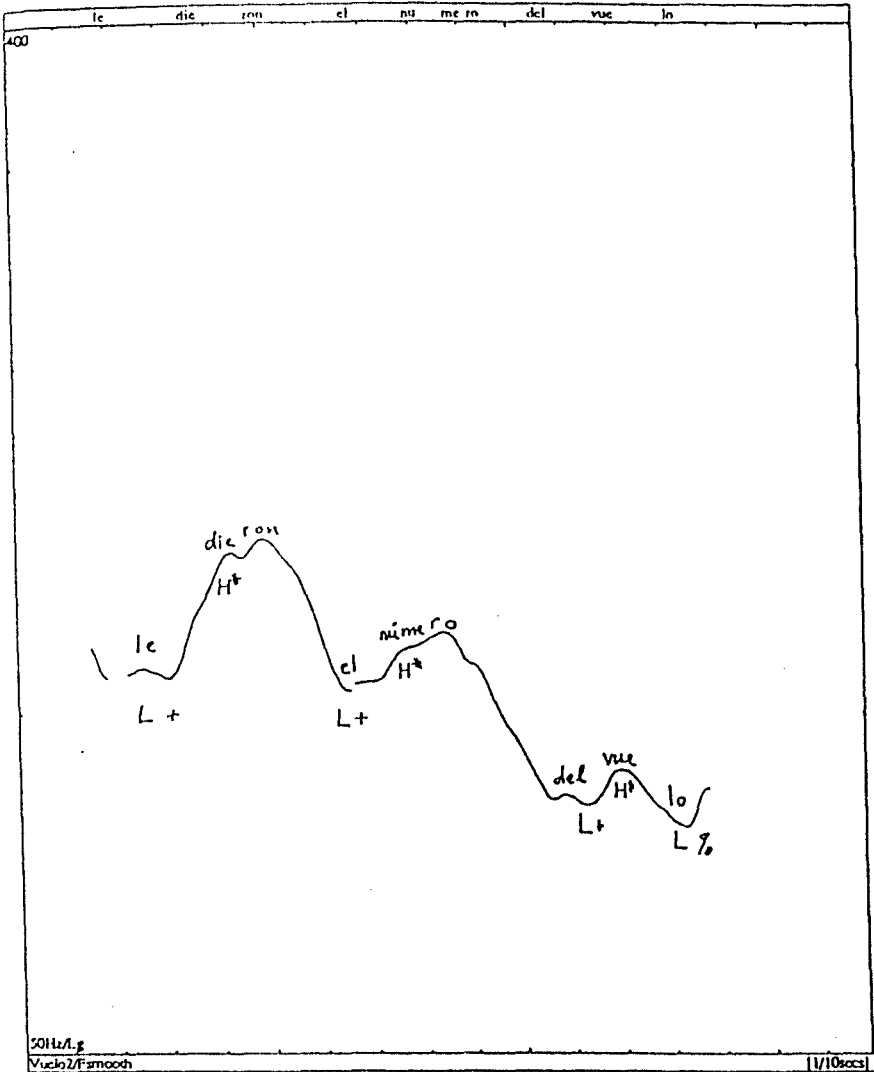

6. irud. le dieron el número del vuelo